

Аксіологічний концепт ЛІНЬ як об'єкт лінгвістики та психології

Ван Лілі

аспірантка кафедри слов'янської філології філологічного факультету;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, Харків, Україна;
e-mail: lilychuqiji@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5599-942X>

Сучасна лінгвістика — це поліпарадигмальна наука, яка вирізняється, зокрема, й інтересом до даних психології. Особливо важливим є залучення результатів психології під час вивчення аксіологічних концептів, оскільки треба враховувати, що оцінки, які виносять люди, не завжди мають достатньо підстав. Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути концепт ЛІНЬ з точки зору різних наук, зокрема когнітивної лінгвістики та психології, доповнивши лінгвістичні дані знаннями про причини виникнення досліджуваного стану.

Застосувавши когнітивний підхід до вивчення мовних явищ, ми зосередили увагу на диференціації контекстних значень полісемічного слова *лень*: відповідно до критерію «характер концептуалізації» виділяємо перцептуальні значення, значення внутрішнього стану суб'єкта-експерієнцера, інферентні значення. Методи когнітивної семантики дали змогу узагальнити сукупність контекстних значень слова; виявити повторювану структуру когнітивних процесів, в якій відображені шаблони розуміння і мислення, реконструювати такий ґештальт-сценарій: у центрі модельованої ситуації перебуває людина, яка з позиції ставлення до лінії оцінюється негативно; оцінка виникає внаслідок невідповідності між фізичним / психологічним / психофізіологічним станом, характером, поведінкою лінійної людини й очікуваною соціально-культурною нормою. Оцінка здійснюється мовцем / наратором. Оскільки концепт ЛІНЬ невіддільний від свого антипода ПРАЦІ, соціально-культурна норма пов'язана з протилежними смислами: «людина має старанно трудитися, бути працювотою та ін.».

Із погляду психології характеристика лінійної людини часто є упередженою і не завжди ґрунтується на дослідженні мотивів людини, що оцінюється. Концепція лінощів може бути редуціоністським поясненням того, чому інші не діють так, як від них очікують. При цьому реальна мотивація, здібності та кваліфікація оцінюваної людини майже ніколи не враховуються. Ці проблеми експлікуються у дискурсі психології. Аналіз психологічної літератури уможливив виділення основних причин виникнення стану лінощів: низький рівень мотивації; слабкі волевольності; прагнення до задоволення; захисна реакція від фізичного чи розумового навантаження; своєрідний протест проти насильства над особистістю та деякі інші.

Ключові слова: концепт, когнітивна лінгвістика, концептуалізація, когнітивна інтерпретація, лінгвокультурологія, психологія, оцінка, цінність.

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю вивчення концепту ЛІНЬ з позиції різних наук, зокрема лінгвістики й психології, що дасть можливість з'ясувати змістові проєкції концепту в дискурсах цих наук. Незважаючи на негативність традиційної моральної та соціальної оцінки, *лінощі* можуть сприйматися і як виправдана причина морального чи екзистенційного вибору, який робить людина. Саме в просторі російської культури співіснують як негативні, так і позитивні, з моральної точки зору, оцінки *ліні*. Складність розуміння *лінощів* пов'язана з тим, що за кожним індивідуальним виявом цього стану можуть стояти свої, часом морально цілком виправдані мотиви. Ці мотиви, відповідно до їх ґносеологічних завдань та інструментів, експлікуються в дискурсах різних наук.

Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути концепт ЛІНЬ з точки зору різних наук, зокрема когнітивної лінгвістики та психології, доповнивши лінгвістичні дані знаннями про причини виникнення досліджуваного стану.

Теоретичною базою цієї розвідки стали філософські праці про природу дискурсу М. Фуко [16], П. Серіо [11]. У розумінні М. Фуко всі галузі людського знання є сукупністю дискурсів. Дискурс же постає як систематизоване використання мови, за якою стоїть ідеологічно та історично зумовлена ментальність, а кожен текст — частина дискурсивної формації, відображення надіндивідуальної, колективної мовної практики [15; 16].

Методологія когнітивної лінгвістики базується на таких постулатах: 1) мова, будучи частиною пізнавальної діяльності людини, пов'язана із загальними принципами взаємодії людини зі світом; 2) вербальна діяльність керується законами перцепції, особливо зоровою; 3) мовні значення не стільки відображають об'єктивний світ, скільки репрезентують структури знань, які будують носії мови, суб'єктивно пізнаючи світ; 4) уживаючи той чи той мовний вислів, мовець обирає певний спосіб конструювання світу; 5) конструювання та побудова значення інтерактивно — відбувається з урахуванням партнера з комунікації та прагматичної ситуації; 6) концептуальна схема — це повторювана структура наших когнітивних

процесів, в якій відображені шаблони розуміння та мислення [21; 22; 23; 26].

Полісемантичне слово *лень* стало каменем спотикання для лексикографів, оскільки має дифузну, континуальну семантику, складну для експлікації. На наш погляд, для пояснення слід використати когнітивний підхід, який націлює дослідника на пошук концептуальної цілісності, а використання когнітивістської системи понять дасть змогу встановити внутрішні, концептуальні зв'язки між значеннями слова; продемонструвати, як у кожному окремому значенні «просвічують» всі інші значення, а також концептуальне ціле. Підхід когнітивної семантики реалізуємо за допомогою використання понять «концептуалізація», «когнітивна структура», «знання», «перцепція», «когнітивна ознака», «концептуальна схема», «гештальт-сценарій» та ін. [7].

Розглянемо концептуальну семантику багатозначного слова *лень*, яке є ім'ям концепту ЛННЬ. Слово-ім'я концепту виражає поняття як цілісність. У ментальній репрезентації поняття подано не як сукупність ознак, а як гештальтний образ, тому з логіко-семантичних позицій важко диференціювати когнітивні ознаки. Так, у текстах художнього і буденного дискурсів репрезентовані концептуалізації фізичних і психологічних станів людини, причому в окремих контекстах різні стани чітко протиставлені один одному, пор.: *Тільки очень меня от жары растомило, и месяц меня слепит, и лень на меня нашла; а кругом васильки растут, да такие крупные!* (І. С. Тургенев. Живі моці 1874). Тут ідеться про фізіологічний стан розслабленості, дрімоти персонажа. Однак часто в контекстах тілесне, душевне та поведінкове континуально пов'язані, що, на наш погляд, відображає психофізіологічну цілісність людини, складну взаємодію структур психічного, фізіологічного та поведінкового рівнів. Пор.: *Скільки раз я уже говорила это, сколько раз суета, неумение собраться, донести до бумаги всё, что заполняет душу, мысли, быт, усталость и лень отдаляли меня от этой минуты* (Саті Співакова. Не все 2002).

У наступному фрагменті *лень* має максимально узагальнене і максимально абстрактне значення: мовець використовує негативну конотацію слова для характеристики всієї нації та культури загалом, пор.: *К пришедшему врачу она вышла, пахнувшая хлором «Доместоса», вытирающая руки полосатым бело-синим полотенцем, похожим на скомканный флаг Греции, и в памяти ее всплыл разговор двух студентов, точнее, то, как один из студентов говорил другому, что запад перенял римскую культуру, а Россия греческую, со всей ее ленью и разгильдяйством* (А. Б. Сальніков. Петрови в грипі та навколо нього // «Волга» 2016).

На наш погляд, для носіїв мови онтологічна сутність *лінощів* залишається неочевидною (які

причини виникнення стану *лінощів*? як цей стан слід кваліфікувати?), і це позначається на дифузній семантиці, таксономічній розмитості іменника *лень*. Однак спробуємо диференціювати контекстні значення слова за критерієм «характер концептуалізації» і подамо типологію контекстів (фіксуємо три їхні типи). У першому типі контекстів концептуалізовано процес споглядально-чуттєвого пізнання світу та його результати (перцептуальні значення), у другому – внутрішній стан суб'єкта-експерієнцера, а в третьому – процес активного раціонального пізнання та його результати (інферентні значення).

Як засвідчує мовний матеріал, слово *лень* відповідно до критерію «характер концептуалізації» може означати різні стани людини: по-перше, фізичну нерухомість, яка спостерігається зовні (перцептуальні значення), по-друге, внутрішній стан суб'єкта-експерієнцера: духовну втому, апатію, пов'язану з небажанням працювати; по-третє, слово *лень* є нормативно-оцінною категорією (інферентні значення).

Проведений аналіз дав змогу диференціювати такі значення:

1. Перцептуальне значення «короткочасний стан фізичної розслабленості, млявості, сонливості» – це переважно особливий фізіологічний стан, часто спричинений зовнішніми чинниками: утомою від фізичного навантаження, від сильної спеки, від переїдання або прийому лікарських препаратів тощо. Загалом цей стан можна характеризувати як відсутність життєвого тонусу, млявість, сонливість. Пор.: *Уха так разморила, что лень повернуться, посмотреть, что это шумит* (Юрій Коваль. Сіра ніч 1972).

Існує два варіанти оцінки цього стану: а) такий стан найчастіше оцінюється негативно, як *тупий, дрімотний*. Пор.: *Днём, в обеденное время, когда по душевой палате вместе с запахом пицци разливалась тупая дремотная лень, он иногда начинал стыдиться того, что испытывал ночью, и нарочно говорил себе: «Чёрт знает что творится с нервами в этой больнице* (Ю. І. Лунін. Три століття російської поезії // «Волга» 2016). Негативний стан концептуалізується як хвороба, сприймається як нездужання, пор.: *У меня уже всё дыхание перехватило, и такая лень непреодолимая нашла* (О восьмій ранку йду через двір 2015). З цієї позиції *лень* метафоризується як ворожа сила, яка позбавляє здатності рухатися, спричиняє сонливість, уражає, сковує. Іноді ідеться про справжній хворобливий стан, пор.: *Повышает давление, действует в течение 4-х часов, затем резкий спад, лень, сонливость* (Запис LiveJournal 2004).

б) Існує зовсім інша концептуалізація, у якій *лень* асоціюється з солодощами. Пор.: *Приятно после долгой ходьбы и глубокого сна лежат неподвижно на сене: тело нежится и томится, лёгким жаром пощипет лицо, сладкая лень смыкает глаза* (І. С. Тургенев. Хор та Калініч 1847).

Перцептуальне значення «короткочасний стан фізичної розслабленості, млявості, сонливості» не можна ототожнювати з іншим значенням

«психофізіологічного стану, який завжди притаманний людині як властивість її темпераменту та характеру».

2. Значення внутрішнього стану суб'єкта-експерієнцера «короткочасний / більш тривалий психологічний (емоційний) стан похмурості, смутку, байдужості, туги, нудьги». Пор.: *Очнувшись, вы очутитесь в плену / Гнетущей грусти и смертельной лени* (Сергій Юрський. Гаманець Хофманна 1993). У контексті йдеться про душевний стан, коли людина не може зібратися й примусити себе діяти, коли в неї повністю паралізована воля. Важкість внутрішнього стану підкреслюється означеннями-епітетами *гнетуща* і *смертельна*.

3. Значення внутрішнього стану суб'єкта-експерієнцера «більш тривалий психологічний стан відпочинку, спокою, гармонії». Пор.: *Это была не лень, не праздность – отдохновение* (Людмила Улицька. Казус Кукоцького [Подорож у сьомий бік світу] // «Новий Світ» 2000). Пор. також: *Жизнь на курорте располагает к лени и дневному ничегонеделанию, и лишь с заходом солнца на улицы выплескивается толпа, открываются ночные рынки, а шопинг-центры наполняются покупателями* (А. С. Шігапов. Бангкок і Паттайя. Путівник 2013).

Мотив приємного стану свідчить про існування гедоністичної позиції в оцінці *лінощів*, яка реалізується в російських прислів'ях, пор.: *Есть потешно, а работать докучно; Как ни мечи, а лучше на печи; Были б хлеб да одежда, так и ел бы лежа*. Дослідники відзначають національно-культурну специфіку такої настанови для російської народної культури, про це, зокрема, свідчить той факт, що в польській мові концепт ЛІНИ/НЕРОБСТВА не отримує такого трактування [4]. Подібне поєднання смислів дає змогу реконструювати уявлення про сприйняття *лінощів* як приємного проведення часу, відпочинку, пов'язаних із відсутністю турбот про матеріальний добробут.

4. Інферентне значення «постійно властивий людині психофізіологічний стан спокою, байдужості чи безпристрасності як особливість її темпераменту, характеру, стилю життя та поведінки» проілюструємо наступним контекстом: *Это неведомое доселе Баху чувство равновесности можно было назвать по-разному: безразличием или бесстрастностью, или внезапной холодностью души, или ленью и старческой флегмой* (Гузель Яхіна. Діти мої 2018). Наведений контекст демонструє знання мовця про те, що і *лінива* людина, і флегматична мають схожі ознаки. Людину із флегматичним темпераментом можна схарактеризувати як повільну, спокійну, зі стійкими прагненнями і більш-менш постійним настроєм, зі слабким зовнішнім вираженням душевних станів [9].

5. У семантиці слова (інферентне значення) концептуалізовані знання носіїв мови про те, що *лінощі* перешкоджають зростанню, самореалізації особистості, внутрішньо

спустошують людину, ср.: *Смутно я догадывалась, что в основе бездейственных добродетелей лежат, в конечном итоге, духовная застойность и трусость, идущие от лени, а она-то и есть, как справедливо считают в народе, мать всех пороков...* (Марина Палей. Поминання 1987).

6. Інферентне значення «знання про хворобливий стан душевного безсилля, неспроможність займатися будь-якою справою, що призводить до дратівливості, озлоблення» реалізовано в наступному контексті: *Депрессия – это и душевная лень и болезнь* (Форум: Душевна лень чи депресія 2011). Пор. також: *Причинами дедова ничегонеделанья были, кроме болезненного душевного бессилия (а может, и следствиями его), какая-то окаянная неспособность ничем себя серьезно занять, фатальная склонность к мелочной панике, вздорной суете, да вдобавок редчайший сорт лени, неволяющей человека бегать, утомляя себя попусту, лишь бы избежать чего-то более серьезного, все сразу начинают, ничего не заканчивают, любые дела делать кое-как, – с озлоблением и в состоянии крайнего раздражения на себя, на предмет своего труда, которое, в конце концов, перерастало каждый раз в ненависть к себе, привычно срываемую на окружающих* (Марина Палей. Поминання 1987).

7. Інферентне значення «свідоме небажання чи нездатність виконувати роботу». Пор.: *Свое неделанье он приписывал лени* (Вадим Крейд. Георгій Іванов у Єрі // «Зірка» 2003). Пор. також: *Хотя Иваныч и говорил, что не знает, мол, зачем строит, все он прекрасно знал, и то, что дела надо доводить до конца, и то, что скорее умрет, чем позволит пропасть многовековому мужицкому опыту, и то, что ненавидит всякую времянку, халтуру, лень, и презирает того давнишнего мужичка, у которого он однажды ночевал: в его избушке было полно щелей, но тот вместо того, чтоб их добром проконопатить, каждый вечер затыкал уши ватой, съедал две таблетки аспирина, и натянув шапку, заваливался спать* (Михайло Тарковський. Будівництво лазні // «Роман-газета» 2018). Аналіз наведеного контексту засвідчує модифікацію значення слова: «низька якість виконаної роботи», що підсилюється однорідним рядом *времянка, халтура, лень*. Далі в контексті йдеться про персонажа, який розгільдяйськи ставиться до свого будинку, не маючи бажання виконати найпростішу роботу.

8. Інферентне значення «небажання і нездатність систематично і повною мірою займатися певною справою». Пор.: *На самом деле тренер был жесткий мужик: не спускал ни лени, ни нарушения режима, провинившихся отправлял с тренировки работать на школьную кухню, где приходилось до ряби в глазах драить кафельные, в мелкую шашечку полы и чистить целые горы черных дряблых овощей* (О. А. Славнікова. Стрибок у довжину 2014–2016).

9. Інферентне значення «раціональна настанова, небажання людини виконувати безглузді дії, марнувати сили». Пор.: *Можно ли опознать в лени*

не психологическую ситуацию несостоятельности человека перед внутренней или внешней необходимостью трудиться, а сознательную позицию, позволяющую выстроить последовательную критику существующей концепции труда? (Ілля Калінін. Людина бездіяльна // «Недоторканий запас» 2010).

Як бачимо, у більшості наведених контекстів реалізовані інферентні значення слова *лень* пов'язані з оцінкою того, хто говорить. Діапазон інферентних значень формує поняття про *лень* як нормативно-оцінну категорію, а це надзвичайно ускладнює можливості наукового аналізу та кваліфікації вказаного явища. Досліджуючи ЛІНЬ як аксіологічний концепт, необхідно враховувати той факт, що оцінки часто не мають достатніх підстав, є упередженими. По-перше, люди виносять оцінні судження, ґрунтуючись на деяких стереотипних уявленнях про *ліниву* людину, її характер і поведінку. Стереотипний образ *лінивої* людини, зображений у російській мовній картині світу, вже був докладно описаний у попередній статті [2]. По-друге, щоб оцінка була коректною, необхідно мати більш конкретні знання про почуття, думки і мотивацію оцінюваної людини, розуміти, чому людина чинить саме так, а не діє очікуваним і бажаним чином. Ці проблеми розглядаються у дискурсі психології.

Західні психологи, зокрема, цікавляться питанням про те, як відрізнити людину, яка не має здібностей, від тієї, яка не має бажання і тому не докладає жодних зусиль, щоб досягти певного результату. Відповіді на це питання присвячена стаття Томаса Медсена, датського психолога, який досліджує феномен *ліноців* із позиції культурно-психологічної [24]. У працях Джерома Брунера [19; 20] була розроблена культурно-психологічна концепція, за якою *лень* визначається як негативний термін, ним характеризуються люди, які не докладають для виконання роботи належних зусиль, що відповідають їхнім здібностям, та / або передумовам, та / або складності завдання. *Линивою* вважається людина, яка здатна добре виконувати роботу, але цього не робить. Концепція цікава тим, що пов'язує особистий досвід людей із широким спектром соціальних норм, цінностей та обставин.

Томас Медсен аналізує результати дослідження Пульця та Хвіїда, присвяченого негативному ставленню до молодих безробітних датчан. У статті Пульця та Хвіїда розглядаються проблеми молодих датчан, які вважають за краще отримувати допомогу через безробіття, щоб продовжити творчу кар'єру, займаючись мистецтвом, музикою, акторською майстерністю. Медсен, спираючись на дані Пульця та Хвіїда, робить висновок, що в Данії склалася громадська думка про те, що всі безробітні – це *ледарі*. Дослідник оцінює цю думку як неадекватну, оскільки люди, які

причиною безробіття вважають тільки *ліноці*, надто спрощують ситуацію. Справжні причини безробіття складніші й різноманітніші, зокрема деякі з них пов'язані з відсутністю соціальних інститутів, які створили б можливість професійної реалізації для творчої молоді. Медсен вважає, що судження про те, що хтось *лінивий*, занадто часто виявляються упередженими, рідко ґрунтуються на з'ясуванні мотивів людини, що оцінюється [24; 25].

У дискурсі психології фіксуємо різні визначення *ліноців*. Будь-який стан *ліноців*, указують учені, супроводжується небажанням виконувати будь-яку роботу, домогтися чогось. І. С. Якиманська, В. В. Воробйова уточнюють: ледарювання – це не відсутність бажання щось робити, а прагнення щось не робити, і називають різні причини виникнення такого стану. Це може бути, наприклад, несвідомий опір людини тим діям, в яких вона не бачить особистісного сенсу і починає відчувати безглуздість окремих дій. У таких випадках її починають звинувачувати в *лінощах*, зокрема ті, кому необхідно, щоб людина займалася роботою, яку їй не хочеться виконувати. Скажімо, батьки скаржаться на *ліниву* дитину, яка їм не допомагає, не хоче вчитися тощо; чоловік звинувачує жінку, що вона не доглядає за домом; дружина лає чоловіка, який цілими днями лежить на дивані і ні в чому їй не допомагає [18].

Ліноці, на думку дослідників, можуть бути також пов'язані з інтуїцією. Ідеться про ситуацію, коли людина, не маючи бажання працювати, нічого й не робить, а потім з'ясовується, що й не треба було. Оскільки інтуїція – це несвідомий процес, то її сутність дуже важко досягнути свідомістю. Вона представлена у вигляді відомої вичікувальної настанови – стану споглядання, вглядання, причому завжди тільки наступний результат може продемонструвати, скільки було «вбачено» в об'єкт і скільки було в ньому «закладено» [17]. Однак таке ірраціональне сприйняття ситуації та її подальша оцінка не завжди може привести до бажаних результатів, хоча якщо спроба інтуїції виявиться вдалою, то буде заощаджено чимало сил. Таке розуміння *ліноців* може трактуватися як прислуховування до свого внутрішнього голосу і його дотримання.

«*Лінь* як прагнення до задоволення»: З. Фрейд наголошував, що життєві сили та енергія людини прагнуть каналізуватися через отримання задоволення і внаслідок ослаблення рівня внутрішньої напруги. У цьому полягає принцип задоволення [13; 14]. Отже, з погляду класичного психоаналізу, *лінь* – це цілком нормальний і зрозумілий феномен: отримати задоволення від самого процесу, не чекаючи результату. Невипадково, говорячи про *ліноці* молодших школярів та підлітків, однією з причин психологи вважають віддаленість цілей, оскільки внаслідок їхньої реалізації молоді люди не так швидко зможуть отримати задоволення. Водночас дослідники трактують *ліноці* не як прагнення задоволення, а як намагання уникнути невдоволення, пов'язаного з постійним внутрішнім насильством над собою.

«Лінь як захисна реакція» виникає з причин фізичного чи розумового навантаження. У фізіологів є такий термін – «охоронне гальмування». Суть його полягає в тому, що організм просто відмовиться підкорятися людині, якщо та, працюючи довго на виснаження, не зможе знайти в собі елементарних сил для відновлення. На таку «лінь» страждають найчастіше ті, кого прийнято називати «трудоголіками». Захист може виявлятися і в інших випадках. Наприклад, у разі синдрому «набутої безпорадності», коли людина не відчуває можливості контролювати неприємні події, що повторюються. Це свого роду «лежачий страйк». Він зазвичай виявляється в дітей і одного з подружжя, у сім'ї яких панують деспотичні стосунки, які пригнічують бажання і волю інших членів родини. Це нормальне прагнення уникати ситуацій, що психологічно травмують. Бездіяльність – це своєрідний протест проти насильства над особистістю. У цьому випадку лінощі є показником психічної травми і є психологічним захистом [12, с. 194-197].

«Лінь як ресурсний стан» виявляється у випадках, коли людина або взагалі вичерпала в процесі попередньої діяльності енергетичний запас (утомилася), або не вважає за потрібне витратити енергію на те, що, на її думку, є не важливим. Це може виявитися і перед початком діяльності, коли людина до неї просто не готова. Тоді залучається внутрішня робота, яка полягає в процесі формування внутрішньої готовності.

Сучасна медична психологія пояснює прагнення людини до *лінощів* природними біоритмами, необхідністю періодично відпочивати, потребою в економії сил. Періоди бездіяльності пов'язані зі зміною робочого режиму, що дає змогу організму нормально функціонувати. Якщо цього не враховувати, то неминуче настає перевантаження та перенапруга. У цьому сенсі *лінь* за функцією схожа зі сном, який використовується організмом для успішної адаптації в динамічному навколишньому світі. З медичного погляду, більшість *ледарів* – психічно й фізично здорові люди, для меншої частини *лінь* є виявом певної патології. Приватною причиною низької працездатності є соматичні захворювання, різні невротичні розлади. Деякі вчені все ж таки вважають, що *лінощі* – це наслідок хворобливих станів, які визначають як синдром мотиваційної недостатності, і в цьому випадку призначають медикаментозне лікування [1; 3; 5; 6; 10].

«Лінь як двигун прогресу»: ідеться про конструктивний підхід до вирішення проблеми, який правильніше називати не лінню, а бажанням розв'язати конкретну проблему оптимальним способом, без зайвих трудовитрат. Безглуздо називати ледарем людину, яка, отримавши якесь завдання (на роботі, у школі, у сім'ї), не поспішає його виконувати, – але не тому, що лінується, а тому, що їй хочеться

обрати найбільш розумний, адекватний і результативний спосіб виконання, а потім уже безпосередньо братися за справу. Сама людина не усвідомлює свою *лінь*, бо вона працює, хоча цього ніхто не бачить. Але її зовнішню бездіяльність помічають інші. Саме на їхній погляд, така людина є *ледарем*. Парадокс полягає в тому, що дуже часто в таких випадках, після неодноразових претензій, людина переймає думку оточення (інтроєктує її). Це ускладнює життя людині, заважає нормальному здійсненню індивідуального стилю діяльності [8].

Висновки

Методи когнітивної семантики дають змогу реалізувати холістичний підхід – узагальнити сукупність контекстних значень слова; виявити повторювану структуру когнітивних процесів, в якій відображені шаблони розуміння і мислення, реконструювати гештальт-сценарій. Аналіз представленого мовного матеріалу дає змогу визначити таку концептуальну структуру та реконструювати гештальт-сценарій: у центрі модельованої ситуації перебуває людина, яка з позиції ставлення до *ліні* оцінюється негативно; негативна оцінка виникає внаслідок невідповідності між фізичним / психологічним / психофізіологічним станом, характером, поведінкою *лінивої* людини й очікуваною соціально-культурною нормою. Оцінка здійснюється мовцем / наратором. Оскільки концепт ЛІНЬ невіддільний від свого антипода ПРАЦІ, соціально-культурна норма пов'язана з протилежними смислами: «людина має старанно трудитися, бути працюютою»:

- значення «фізичний стан розслабленості, млявості, сонливості» імпліцитно протиставлено очікуваному стереотипному уявленню про норму – про «людину бадьору, енергійну»;

- значення «психологічний стан похмурості, смутку, байдужості, туги, нудьги» не відповідає очікуваній соціально-культурній нормі, яка пов'язана з сенсом «людина перебуває у нормальному чи доброму емоційному стані»;

- значення «постійно властивий людині психофізіологічний стан спокою, байдужості чи безпристрасності як особливість її темпераменту, характеру, стилю життя та поведінки» входить у конфлікт із стереотипним уявленням про те, що більш бажаним є інший тип темпераменту;

- значення «знання носіїв мови про те, що лінь перешкоджає зростанню, самореалізації особистості, внутрішньо спустошуючи та деформує людину» передбачає наявність очікуваної соціально-культурної норми, яка пов'язана з протилежними уявленнями про можливість зростання, самореалізації особистості;

- значення «знання про хворобливий стан душевного безсилля, неспроможності займатися будь-якою справою, що призводить до дратівливості, озлоблення» є протилежним до культурної норми, пов'язаної з уявленнями про нормальний душевний стан, коли людина здатна до роботи та продуктивної взаємодії з оточенням;

- значення «свідоме небажання чи нездатність виконувати роботу» входить у конфлікт із

очікуваною соціально-культурною нормою – «людина хоче й може працювати»;

– те саме стосується значення «небажання і нездатність систематично і повною мірою займатися певною справою» (пор.: людина хоче і здатна систематично і на повну силу займатися справою).

З погляду психології, концепція *лінощів* може бути редукціоністським поясненням того, чому інші не діють так, як від них очікують. При цьому реальна мотивація, здібності та кваліфікація оцінюваної людини майже ніколи не враховуються.

У контекстних значеннях – «триваліший психологічний стан відпочинку, спокою, гармонії»; «небажання людини виконувати безглузді дії, марнувати сили» – концептуалізуються знання носіїв мови про причини станів, що позитивно оцінюються. Ці стани експлікуються у дискурсі психології.

Аналіз психологічної літератури дав змогу виділити такі основні причини виникнення стану лінощів:

– «лінь як низький рівень мотивації» виявляється як несвідомий опір людини тим діям, у яких вона не бачить особистісного сенсу;

– «лінь як прислуховування до свого внутрішнього голосу і його дотримання» пов'язана зі слабкою вольовою сферою;

– «лінь як прагнення до задоволення» виникає як бажання отримати задоволення від самого процесу, а не від його результату;

– «лінь як захисна реакція» виникає з причин: по-перше, фізичного чи розумового навантаження, по-друге, як своєрідний протест проти насильства над особистістю і в цьому випадку є психологічним захистом;

– «лінь як ресурсний стан» виявляється у випадках, коли людина в процесі попередньої діяльності вичерпала енергетичний запас або не вважає за потрібне витратити енергію на те, що, на її думку, є не важливим;

– «лінь як двигун прогресу» є конструктивним підходом до розв'язання конкретної проблеми оптимальним способом, без зайвих трудовитрат.

Отже, розглянутий зміст проєкцій концепту ЛІНЬ у дискурсі психології збагачує уявлення лінгвістів про причини виникнення феномена, що вивчається. Результати нашого дослідження підтверджують продуктивність міждисциплінарного підходу до вивчення концептів.

Список використаної літератури

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=2086&p=1 (дата звернення: 19.02.2024).
2. Ван Лілі. Концептуальна семантика прикметника *ленивий* і стереотипний образ лінивої людини (за даними Національного корпусу російської мови). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. № 92 (2023). С. 64–69. URL: [10.26565/2227-1864-2023-92-09](https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-92-09).
3. Выготский Л. С. Психология. URL: <https://goo.su/sHdy> (дата звернення: 19.02.2024).
4. Еремина М. А. Лень и трудолюбие в зеркале русской языковой традиции: монография. URL: <https://goo.su/15oNI> (дата звернення: 19.02.2024).
5. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности. URL: <https://c.twirpx.link/file/1029330/> (дата звернення: 19.02.2024).
6. Кон И. С. К проблеме национального характера. Общая психология. URL: https://scepsis.net/library/id_903.html (дата звернення: 19.02.2024).
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. URL: <https://b.twirpx.link/file/183196/> (дата звернення: 19.02.2024).
8. Петровский В. А. К психологии активности личности. *Вопросы психологии*. 1975. № 3. С. 26–38.
9. Психологический словарь. URL: <http://azps.ru/handbook/> (дата звернення: 19.02.2024).
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. URL: <https://psylib.org.ua/books/rubin01/> (дата звернення: 19.02.2024).
11. Серио П. Русский язык и анализ советского политического дискурса: анализ номинализаций. *Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса*: пер. с фр. и порт. / общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. Москва: ОАО ИГ «Прогресс», 1999. С. 337–383.
12. Фейдимен Дж., Фрейдер Ф. Механизмы защиты. Общая психология. Сборник текстов / под общ. ред. В. В. Петухова. Москва: Изд-во МГУ, 1998. С. 94–197.
13. Франкл В. Психотерапия на практике. URL: <https://biblioteka-online.info/book/psikhoterapiya-na-praktike/reader> (дата звернення: 19.02.2024).
14. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. Харьков: Фолио; Москва: ООО «Изд-во АСТ», 2001. 624 с.
15. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / пер. с франц. М.: Прогресс, 1977. 408 с.
16. Фуко М. Археология знания. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная академия», 2004. 416 с.
17. Юнг К. Психологические типы. URL: <https://www.litlib.net/bk/49334/read> (дата звернення: 19.02.2024).
18. Якиманская И. С., Воробьева В. В. Психология лени: постановка проблемы. URL: http://svitk.Ru/004_book_book/8b/1956_yakimanskaya-psihologiya_leni.php#_Toc42951211 (дата звернення: 19.02.2024).
19. Bruner J. Handling i Mening. (Transl.). Hedin S., H. (1999). 1st Arhus 2000, Forlaget Klim. 272 p.
20. Bruner J. The Culture of Education. London: Harvard University Press. (1996). 224 p.
21. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things // What Categories Reveal About the Mind. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1987. 303 p.

22. Langacker R. Concept, Image, and Symbol // The Cognitive Basis of Grammar. Berlin; NY: Mouton de Gruyter, 1991. 395 p.
23. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II. Stanford: Stanford University Press, 1991. 628 p.
24. Madsen T. The Conception of Laziness and the Characterisation of Others as lazy // Human arenas. (2018). 1. P. 288-304. <https://doi.org/10.1007/s42087-018-0018-6>
25. Pultz S., Hviid P. Imaging a better future: Young unemployed people and the polyphonic choir // Cultur & Psychology, (2016). 24 (1). P. 3–25. <https://doi.org/10.1177/1354067X16660853>
26. Taylor J. R. Cognitive Grammar. Oxford; NY: Oxford University Press, 2002. 634 p.

Надійшла до редакції 27 лютого 2024 р.

Прийнята до друку 28 березня 2024 р.

References

1. Berne, E. Games People Play: The Psychology of Human Relationships. URL:http://loveread.ec/read_book.php?id=2086&p=1 (date of the application 19.02.2024).
2. Wang, Lili (2023). Conceptual semantics of the adjective *ленивый* and stereotypical image of a lazy person (according to the National Corpus of the Russian Language). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*. № 92. P. 64–69. URL: 10.26565/2227-1864-2023-92-09.
3. Vygotsky, L. S. Psychology. URL: <https://goo.su/sHdy> (date of the application 19.02.2024).
4. Eremina, M. A. Laziness and hard work in the mirror of the Russian language tradition: monograph. URL: <https://goo.su/15oNI> (date of the application 19.02.2024).
5. Klimov, E. A. Individual style of activity. URL: <https://c.twirpx.link/file/1029330/> (date of the application 19.02.2024).
6. Kon, I. S. On the problem of national character. General psychology. URL: https://scepisis.net/library/id_903.html (date of the application 19.02.2024).
7. A brief dictionary of cognitive terms / E. S. Kubryakova, V. Z. Demyankov, Yu. G. Pankrats, L. G. Luzina / under general ed. E. S. Kubryakova. URL: <https://b.twirpx.link/file/183196/> (date of the application 19.02.2024).
8. Petrovsky, V. A. (1975). On the psychology of personality activity. *Questions of psychology*. No. 3. P. 26–38.
9. Psychological Dictionary. URL: <http://azps.ru/handbook/> (date of the application 19.02.2024).
10. Rubinstein, S. L. Fundamentals of general psychology. URL: <https://psylib.org.ua/books/rubin01/> ((date of the application 19.02.2024).
11. Serio, P. (1999). Russian language and analysis of Soviet political discourse: analysis of nominalizations. *Quadrature of meaning: French school of discourse analysis: trans. from fr. and port. / total ed. and entry art. P. Serio; preface Yu. S. Stepanov. M.: OJSC IG "Progress". pp. 337–383.*
12. Fadiman, J., Frager, F. (1998). Defense mechanisms. General psychology. Collection of texts / edited by. ed. V. V. Petukhov. M.: Moscow State University Publishing House. pp. 94–197.
13. Frankl, V. Psychotherapy in practice. URL: <https://biblioteka-online.info/book/psikhoterapiya-na-praktike/reader> (date of the application 19.02.2024).
14. Freud, S. (2001). Beyond the pleasure principle. Kharkov: Folio; M: LLC Publishing House AST. 624 p.
15. Foucault, M. (1977). Words and things. Archeology of the humanities / trans. from french M.: Progress. 408 p.
16. Foucault, M. (2004). Archeology of knowledge. St. Petersburg: IC "Humanitarian Academy". 416 p.
17. Jung K. Psychological types. URL: <https://www.litlib.net/bk/49334/read> (date of the application 19.02.2024).
18. Yakimanskaya I. S., Vorobyova V. V. Psychology of laziness: statement of the problem. URL: http://svitk.Ru/004_book_book/8b/1956_yakimanskaya-psihologiya_leni.php#_Toc42951211 (date of the application 19.02.2024).
19. Bruner, J. (1990). Handling i Mening. (Transl.). Hedin S., H. 1st Arhus 2000, Forlaget Klim. 272 p.
20. Bruner, J. (1996). The culture of education. London: Harvard University Press. 224 p.
21. Lakoff, G. (1987). Women, Fire and Dangerous Things / What Categories Reveal About the Mind. Chicago: Univ. of Chicago Press. 303 p.
22. Langacker, R. (1991). Concept, Image, and Symbol / The Cognitive Basis of Grammar. Berlin; NY: Mouton de Gruyter. 395 p.
23. Langacker, R. (1991). Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II. Stanford: Stanford University Press. 628 p.
24. Madsen, T. (2018). The Conception of Laziness and the Characterisation of Others as lazy // Human arenas. 1. P. 288-304. <https://doi.org/10.1007/s42087-018-0018-6>
25. Pultz, S., Hviid, P. (2016). Imaging a better future: Young unemployed people and the polyphonic choir // Cultur & Psychology, 24 (1). P. 3–25. <https://doi.org/10.1177/1354067X16660853>
26. Taylor, J. R. (2002). Cognitive Grammar. Oxford; NY: Oxford University Press. 634 p.

Submitted February 27, 2024.

Accepted March 28, 2024.

Wang Lili, Doctoral student, Slavic Philology Department, School of Philology, V.N. Karazin Kharkiv National University (Maidan Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: lilychuqiji@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5599-942X>

Axiological concept of LAZINESS as an object of linguistics and psychology

Modern linguistics is a polyparadigmatic science, which is distinguished, in particular, by its interest in the data of psychology. It is especially important to involve the results of psychology during the study of axiological concepts, since it must be taken into account that the assessments made by people do not always have sufficient grounds. The purpose of the research is to consider the concept of LAZINESS from the point of view of various sciences, in particular cognitive linguistics and psychology, supplementing the linguistic data with knowledge about the causes of the studied condition.

Applying a cognitive approach to the study of linguistic phenomena, we focused on differentiating the contextual meanings of the polysemic word *лень*: according to the criterion “character of conceptualization”, we distinguish perceptual meanings, meanings of the internal state of the subject-experiencer, and inferential meanings.

The methods of cognitive semantics made it possible to generalize the set of contextual meanings of the word; to reveal the repetitive structure of cognitive processes, in which patterns of understanding and thinking are reflected, to reconstruct such a Gestalt scenario: in the center of the simulated situation is a person who is negatively evaluated from the point of view of attitude towards laziness; assessment arises as a result of the discrepancy between the physical / psychological / psychophysiological state, character, behavior of a lazy person and the expected socio-cultural norm. Evaluation is carried out by the speaker / narrator. Since the concept of LAZINESS is inseparable from its antipode WORK, the socio-cultural norm is associated with opposite meanings: “a person should work hard, be hardworking, etc.”

From the point of view of psychology, the characteristic of a lazy person is often biased and is not always based on the study of the motives of the person being evaluated. The concept of laziness can be a reductionist explanation for why others do not act as expected. At the same time, the real motivation, abilities and qualifications of the evaluated person are almost never taken into account. These problems are explained in the discourse of psychology. Analysis of psychological literature made it possible to identify the main causes of laziness: low level of motivation; weak willpower; desire for satisfaction; a protective reaction against physical or mental stress; a kind of protest against violence against a person and some others.

Keywords: concept, cognitive linguistics, conceptualization, cognitive interpretation, linguistic and cultural studies, psychology, assessment, value.
